

«Активне громадянство»: стратегія й механізм сучасної європейської соціальної політики // Н.С. Григор'єва. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: **12.** Gordon D. (2007) Measuring social quality in Asia and Europe: with Particular Reference to Socio-economic Security (2007) // The Second Social Quality Conference in Asia «Social Quality and Sustainable Welfare Societies: Towards a new partnership between Asian Universities and Universities of the European Union. Offprint 1. **13.** Atkinson, T., Cantillon, B., Marker, E. and Nolan, B., (2002) Social indicators. Oxford: OUP. **14.** Veit-Wilson. J. (2000) Horses for discourses: poverty, purpose and closure in minimum income standards policy // in D. Gordon and P. Townsend (eds). Breadline Europe: The measurement of poverty. Bristol: The Policy Press. - P.141-64. **15.** Пальцев В.А. Особенности формирования социальной политики в условиях экономического роста : автореф. дис... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (макрэкономика) / В.А. Пальцев. - Санкт-Петербург, 2007. - С.10.

УДК 323.1

«КРИЗОВА МОДЕЛЬ» І СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ АВТОНОМІЇ

І. Погребинська

У статті розглядаються проблеми розвитку єврейської національно-культурної автономії, враховуючи відмову дослідників від оціночних підходів, зроблених з позицій державного і класового протиставлення. Досліджується доцільність використання «кризової моделі» для пояснення особливостей становлення єврейської національно-культурної автономії. Запропоновано декілька підходів до вивчення особливостей останньої.

***Ключові слова:** єврейська національно-культурна автономія, кризова модель*

The paper deals with problems of the development of Jewish national-cultural autonomy considering researchers not to use evaluative approaches formed from a positions of state and class contrasting. The expediency of using «crisis model» is researched to explain the

peculiarities of formation of Jewish national-cultural autonomy. The author offers several approaches to study its characteristic.

Keywords: *Jewish national-cultural autonomy, crisis model.*

Результатом вивчення теми «Єврейська національно-культурна автономія» стало поповнення за порівняно короткий час сучасної пострадянської (українська, білоруська, російська, литовська, латиська й естонська) історіографії значною кількістю праць, заснованих на унікальних, уперше введених у науковий обіг матеріалах [1]. Огляд наукового доробку дозволяє стверджувати, що більшість робіт характеризується відходом від конфронтаційних схем викладення матеріалу. Це проявляється в очевидних ознаках, які лежать на поверхні: у самому факті проблематизації вказаної теми, у відмові від оціночних підходів, зроблених з позицій державного і класового протиставлення, а також у тенденції до включення тематики культурно-національної автономії у національні історичні наративи пострадянських держав.

Утім, спроби оцінити у межах історичних підходів місце єврейської нетериторіальної автономії у національних історичних версіях і в історії євреїв діаспори призводять до дещо парадоксальної ситуації. Насамперед це стосується логічної «нестиковки» між загальним «позитивом» щодо факту легалізації автономії новоутвореними державами і дуже стриманими, м'яко кажучи, оцінками результатів її діяльності. Причому спектр пояснювальних варіантів і досі зберігає потенціал двозначності і навіть напруги, яка у даному випадку міститься у різниці між східноєвропейсько-балтійською і сіоністською парадигмами. Зокрема йдеться про те, що у національних пострадянських історіографічних школах вже трюїзмом стало залучення зовнішніх факторів як пояснювальної бази невдач і трагічних наслідків автономних проєктів. Сіоністська ж дослідницька школа (при всій умовності цієї назви), визнаючи помилковими принцип і форму єврейської культурно-національної автономії, тим самим зводить нанівець культурні надбання ери розквіту культури їдиш, а крім того ставить під велике питання історичну перспективу існування єврейської діаспори.

Парадокс, однак, полягає не в тому, що існують різні версії національної історії – професійний історик завжди піддає сумніву результати як своїх пошуків, так і доробку колег, а історія завжди «переписувалася» у залежності від завдань на майбутнє. Парадокс у даному випадку полягає в тому, що при наявності відмінних

поглядів на результати національно-культурної автономії ці погляди можна звести до одного спільного знаменника: *для описання чи пояснення феномену єврейської автономії залучається поняття «криза»*. «Кризова» пояснювальна модель превалює у академічному дискурсі східноєвропейського єврейства («Може здатися, що єврейське містечко постійно перебувало у стані кризи, починаючи з середини XIX ст. і до повного його знищення у середині XX ст.»), - писав з цього приводу Бенджамін Натанс, відомий фахівець з історії та історіографії російського єврейства [2]). Багато сучасних робіт з національної історії першої третини XX століття є по суті історіями криз у тому сенсі, що вони фокусуються на критичних моментах, під час яких національні інститути зазнавали рішучих іспитів і формувань. Таким чином, єврейська автономія, якщо її вивчати виключно з історичної перспективи – тобто в рамках соціально-історичних спільнот, підпорядкованих одній політичній владі, - опиняється під тиском «подвійної кризи».

Утім, кризи - це не об'єктивні події, а пояснення, розповіді, метафори. А метафори, як відомо, підкорюють собі тих, хто ставиться до них некритично [3]. Спробуємо запропонувати декілька підходів до вивчення єврейської національно-культурної автономії (у поєднанні з «емпіричними прикладами»), при яких «модель кризи» не змогла б монополізувати наше уявлення про те, як минуле перетворилося на теперішнє.

Етнополітологічна перспектива. Об'єктами дослідження є етнонаціональні спільноти (етноси, нації, етнічні групи), націоналізм, етнополітична культура, держава та її інститути, політика держави у етнонаціональній сфері [4].

При аналізі націоналізмів «третьої хвилі», під час становлення яких здійснювався проєкт єврейської національно-культурної автономії, найбільш коректними і продуктивними здаються ідеї нейтральної школи націоналізму [5], яка, дотримуючись, взагалі кажучи, позитивістського підходу, сприймає націоналізм таким, яким він є, а не таким, як його характеризують його прихильники чи противники. Він має займати те місце і відігравати ту роль, які відведені йому історією, а зовсім не ті, які йому нав'язують різні ідейно-політичні сили. Вивчення націоналізму як особливого випадку загальної і перманентної проблеми групового об'єднання дозволяє визначити особливості східноєвропейських національних дискурсів.

В рамках цього підходу висунуто і обґрунтовано думку про спільне і відмінне у національних дискурсах України, Білорусі, Литви у частині відношення до «інонаціональних» прагнень до самовизначення; оцінено, якою мірою ці відмінності обумовили історичну долю проєктів єврейської автономії у період між двома світовими війнами і ставлення до єврейської спільноти під час Голокосту. Так, наприклад, встановлено, що ідентифікаційна модель білоруського націоналізму, основою для якої, до речі, слугувала українська модель, не вичерпувалася виключно етнічними політичними цілями, а містила простір для національних меншин. На інституційному рівні лідери білоруського і українського національних рухів і продемонстрували готовність до створення громадянської моделі національної ідентичності, теоретичну основу для якої вони бачили у поширенні ціннісної зони культурної сфери і у органічному поєднанні принципів індивідуальних і групових прав. Домінантою литовського національного проєкту була саме етнічність (основним маркером цієї орієнтації були принципові наміри створювати державу виключно у етнічних територіальних рамках) і політичний прагматизм, які поєднувалися з впливами регіоналізму, що мали тенденцію до згасання.

З'ясування «індивідуальних» національних характеристик дозволяє проводити дослідження і у такий етнополітичній галузі як держава та її інститути. Прикладом таких досліджень є роботи М. Гона, де за чітко визначеними параметрами аналізується політика Другої Речі Посполитої відносно національних меншин – української та єврейської[6]. На межі соціологічних і політологічних досліджень проведено також вивчення окремих політичних інститутів початку 20-х рр., які мали безпосереднє значення для долі єврейської національно-культурної автономії. Спираючись на теорію консоціалізму, виокремлено комплекс позитивних і «стримувальних» факторів, що впливали на формування політичного дизайну Литовсько-білоруського регіону, де національна ідентифікація здійснювалася за «горизонтальним принципом» [7]. Результатом дослідження стали висновки про те, що одним з факторів, які забезпечили умови співіснування литовської і єврейської національних спільнот в рамках одного багаторівневого суспільства на початковому етапі Литовської державності, було застосування інструментів стратегії консоціалізму. Базовими критеріями консоціативної стратегії стали велика коаліція і автономія

сегментів, зокрема єврейська екстериторіальна національно-культурна автономія[8].

Етнополітологічний підхід передбачає також і вивчення групових інтересів, які мали, зокрема, партійні форми. У цьому плані продуктивним виявилось дослідження місця і ролі автономізму [9] у політичному просторі східноєвропейського єврейства. Аналіз «партійної ретроспективи»[10] дозволив встановити, що ключові течії єврейської політичної думки були об'єднані концептом «автономізм», який став каталізатором політичного діяння у період кризи центрально- і східноєвропейських імперій. Автономізм обумовив особливості національного партагенезу і сприяв формуванню своєрідного ідеополітичного дискурсу, вплив якого на формування само- і іно-сприйняття східноєвропейського єврейства чітко простежується у подіях реальної політики ХХ століття й сьогодення.

У політологічній перспективі вивчається і ідея нетериторіальної автономії. Незважаючи на значне переважання описової складової, цей підхід має конкретне практичне значення, а саме - дозволяє встановити сприятливі і несприятливі умови для існування корпоративних об'єднань соціальних груп, що спрощував аналіз етнополітичних ризиків. Застосування цього підходу дозволяє певною мірою інтегрувати феномен єврейської автономії до кола ідей і інституціональних рішень подібного плану.

Одним з головних завдань *етносоціологічного підходу* є з'ясування механізму відтворення етнічних явищ, їхньої взаємодії з суспільними явищами того чи іншого соціального «організму». Для вивчення виробництва і репрезентації ідей єврейської НКА і співвідношення між цими ідеями і діями офіційної влади та інших акторів у фокусі дослідження опиняється така проблема як вивчення дистанції між символічною політикою і інструментальною політикою, інше кажучи між «розмовами» (talk) і «рішеннями» (decisions). Високий евристичний потенціал цього підходу «спрацьовує» у довгостроковій ретроспективі, зокрема при вивченні державної національної політики у Литві, Латвії і Естонії, Польщі, де, при зовнішньому дотриманні «букви» міжнародних норм і офіційній забороні на публічну антисемітську пропаганду, існував так званий інституціональний расизм, який повною мірою проявився під час другої світової війни.

Ідеї нетериторіальної автономії стикаються з такими концептами і тематичними областями як захист меншин, плюральне суспільство,

мультикультуралізм, групові права, рівність і недискримінація. Огляд ідеологічних настанов і політичних практик окремих частин політичного спектру України, Білорусі і Литви дає можливість зробити висновки про те, що на початку ХХ ст. в регіоні формувався «моралістичний» тип мультикультуралізму: його носіями виступала інтелектуальна політична еліта, яка підтримувала ідею гармонічної взаємодії етнічних і культурних груп і вважала національне рівноправ'я одним з ключових факторів демократизації суспільного життя. Світоглядною основою міжнаціональної співпраці була інтегративна ліберальна ідеологія. Формами політичної підтримки етнічно структурованого суспільства були задекларовані мультинація і культурно-національна автономія, а остання була проголошена і легітимізована законодавчими органами новоутворених держав. Таким чином автономія існувала у політичному просторі як принцип делегування етнічній спільноті публічною владою повноважень і ресурсів для підтримки культурного різноманіття, і як структура, що була створена для функціонування відповідно до цього принципу.

Врешті-решт, соціологічний підхід дозволяє виокремити структурні ознаки нетериторіальної автономії і визначити її таким чином: це організації або установи, які

- 1) є формально визнаними і легальними інститутами;
- 2) є самоврядувальними;
- 3) не є органами територіального державного врядування або місцевого самоврядування;
- 4) створені за етнічним або схожим на нього принципом у будь-якому значенні (членства, участі, уставних цілей, функцій)
- 5) мають ресурси або/і власно-розпорядчі повноваження публічної влади або отримують їх від держави на регулярній основі.

Варто зазначити, що вивчення національно-культурної автономії має не лише науково-пізнавальне значення. Проблеми впорядкування етнічних відмінностей, тобто того, що називається національною політикою є важливою складовою державного пострадянського дискурсу. Низка відомих причин робить неможливим пов'язування етнічних відмінностей з територією. Як наслідок виникають способи впорядкування етнічної «мозаїки» поза територіальними прив'язками. Одним з таких способів є національно-культурна автономія. Прийняття Російською Федерацією у 1996 р. Закону про НАК, дозволяє зробити деякі висновки. Якщо оцінювати політику

створення НКА з погляду результативності і ефективності, то слід визнати її виключно вдалою. Влада, користуючись демократичною риторикою, зуміла нав'язати суспільству єдиний порядок денний і нейтралізувати цим порядком етнічних активістів. Історія з НКА в Росії є яскравим прикладом того, як запропонована постановка питання вирішує відразу декілька завдань: підтверджує легітимність чинної влади і не вимагає суттєвих ресурсних витрат.

Залишається лише уточнити: чи бажає українська влада повторення російського сценарію у частині національної автономії; чи бажає влада підтримувати успіх, заснований на системному лицемірстві; до чого може призвести звичка населення мислити все життя в етнічних категоріях; яка вірогідність того, що нові етнічні лідери припинять обговорення «гармонізації міжетнічних відносин» і почнуть ставити незручні питання, у першу чергу про дискримінацію. Частково відповіді на ці питання містяться у блискучій і трагічній, миттєвій і тривалій історії єврейської діаспори початку ХХ століття, яка вперше у новітній історії запропонувала позатериторіальну модель консолідації бездержавної нації, створивши неперевершений історичний прецедент, інваріантний потенціал якого ще далеко не вичерпаний. Частково - відповіді має дати сучасна політична наука.

Як підсумок відзначимо, що тема «Єврейська культурно-національна автономія» є окремим випадком більш широкої теми «націоналізм діаспори». Її подальші дослідницькі перспективи пов'язані з залученням декількох міждисциплінарних підходів. Виходячи з багатогранності понять «автономія», «автономізм» та різноманіття історичних контекстів, в яких було здійснено спроби втілення проектів НКА, виділимо насамперед такі напрями:

1) Суб'єктно-об'єктні властивості ЄАО у конкретних державних кордонах і чітко окресленому часовому континуумі відкривають можливості подальшого історичного й історіографічного аналізу проблеми.

2) Етнополітологічний підхід, що йде від С. Московічі і Е. Гелнера і передбачає вивчення теми як проекту, який оформляє певні групові інтереси і пов'язаний з функціонуванням тих чи інших інститутів.

3) Трансформація ідеї єврейської автономії диктує необхідність вивчити питання в руслі історії і теорії політичної думки. Тут ключовим методологічним поштовхом виступає конструкт

«соціальне уявлене», який було введено Б. Андерсоном і розвинуто Е. Шилзом. В ході реалізації даного підходу можливе дослідження трансформації «уявної спільноти» в єврейську національно-культурну автономію.

4) Соціологічний підхід дозволяє розглянути нетериторіальну єврейську автономію як компонент публічних дискурсів, які торкаються етнічності і націоналізму, а також практик, пов'язаних з цими дискурсами. З метою експлікації соціальних смислів, що викликаються цими практиками, пропонується використання фрейм-аналізу (М. Фуко, Т. Ван Дейк).

1. Abramson Henry. A Prayer for the Government. Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917 – 1920. – Cambridge, Massachusetts, 1999; Atamukas Solomonas. Lietuvos žydų kelias nuo XIV a. iki XX a. pabaigos. – Vilnius: Alma littera, 2001; Greenbaum Masha. The Jews in Lithuania. A History of a Remarkable Community 1316-1945. Jerusalem-New York, 1995; Šarunas Liekis. A State within a State? Jewish Autonomy in Lithuania, 1918—1925. – Vilnius: Versus Aureus, 2003; Bendikaite Egle. The Zionism Movement in Lithuania in the Interwar Period // Материали сьмой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Часть I. Москва, 2000. – С. 171 – 178; Dribins Leo, Gūtmanis Armandas, Vestermanis Margers. Latvia's Jewish Community. History Tragedy Revival. – Publishers of the Institute of History of Latvia, 2001; Aivars Stranga. Īsas piezīmes par antisemitisma vēsturi. Grām.: Sarunas VI: lekcijas un diskusijas sabiedriskā izglītības fonda «Jaunā akadēmija» vasaras nometnē Mērsragā 2004. gada vasarā. – Rīga: Jaunā akadēmija, 2005; Труска Людас. Литовцы и евреи накануне Холокоста (1940 – 1941) // Диаспоры, 2004, № 3. – С.10 – 44; Weiss-Wendt Anton. Thanks to the Germans! Jewish Cultural Autonomy in Interwar Estony // East European Jewish Affairs. - 2008 Vol. 38. Issue 1. – P. 89 – 104; Герасимова І. Дія гэбрайскай аўтаноміі і БНР // Спадчына, 5–6, 2000. – С.28 – 45; Герасимова І. «Белорусско-еврейский вопрос на 12 Сионистском конгрессе в 1921 г. // Материали девятой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Москва, 2002; Гусев В.І. Закон Центральної Ради «Про персонально-національну автономію»: передумови, історія прийняття та наслідки // Наукові записки ІПіЕНД. – Вип. 8. – К., 1999. – С. 72 – 79; Погребинська І. М. Шляхами співпраці:

українсько-єврейські стосунки в мемуарах єврейських політичних діячів / Східний світ. – 2003. - № 3; Погребинська Ірина, Гон Максим. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці. Київ, 1997; Лозинська Л.О. Гусев В.І. В. Винниченко та міністерство з єврейських справ (1918 – 1919 рр.) // Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність. – Запоріжжя, 1995. – С. 36 – 40; Волкович Борис. «Хистадрут – Хационит» - партия общих сионистов в Латвии (1919 – 1934); Волкович Борис. Еврейская община Латвии в 20 – 30 годы XX в. (основные проблемы). - Евреи в меняющемся мире. – Рига, 2005; Martis Ela. The Role of Tartu University in the National Movement. // Acta Universitatis Stockholmiensis, 1985; Шор Татьяна. Культурная хроника евреев Эстонской Республики на страницах газеты «Последние известия» в период подготовки к введению культурного самоуправления (1925 – 1926). – Евреи в меняющемся мире. – Рига, 2005. 2. Натанс Бенджамин. «Еврейская драма»: личность, коллектив и проблема кризиса в русско-еврейской истории / История и культура российского и восточноевропейского еврейства. Новые источники, новые подходы. Под ред. О.В. Будницкого et al. – М., 2004. – С. 12. 3. Див.: там само. – С. 28. 4. Євтух В.Б. Етнополітологія та етносоціологія: параметри взаємодії / Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. – Київ, 2004. – С. 21. 5. Див.: Картунов Олексій. Сучасні західні дослідницькі школи націоналізму / Наукові записки ІпінД. – Випуск 22. – Київ, 2003. – С. 182 – 202. 6. Гон Максим. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935 – 1939). – Рівне, 2005. 7. Смит Э. Национализм и модернизм. Критический обзор современных теорий наций и национализма, - Праксин, 2004.). 8. Погребинська І.М. Стратегія консолідації – громадянський вибір етнічного націоналізму на початковому етапі державотворення. Case Study / Наукові записки ІпінД. – Випуск 42. - Київ, 2008. – С.173 – 180. 9. Див.: Швейцер А.Я. Социалдемократия Австрии. Критика политических концепций и программ. – М.: «Наука», 1987; Австро-марксизм. История и современное толкования: Реферативный сборник. – М.: ИНИОН, 1984; Дорошенко А.П. Социально-политическая философия австромарксизма и современная социал-демократия: критический анализ идейной рецепции. Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – М.: МГПИ, 1987; Зверева О.А. Австро-марксистские концепции национальных отношений и интеграционное объединение рабочего класса. (Критическо-позитивный анализ в свете нового

политического мышления). Автореф. Дис. ... канд. Филос. Наук. – М.:МГУ, 1989; Austro-Marxism / Texts translated and ed. By Tom Bottomore and Patric Goode. – Oxford, Eng.: Clarendon Press, 1978.
10. Погребинська Ірина. Автономізм у політичному просторі східноєвропейського єврейства / Наукові записки ІпНД. – Випуск 40. - Київ, 2008. – С. 352 – 362.

УДК 329.3:297

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІСЛАМУ

М. Кирюшко

Статтю присвячено дослідженню термінологічних аспектів політичного ісламу. Розглянуто найважливіші поняття, які описують численні ісламські ідеології, зокрема, «ісламізм», «інтегрізм», «ваххабізм», «фундаменталізм», «радикальний іслам», «мусульманський тероризм» тощо. З'ясовано та уточнено зміст цих понять, визначено межі їх застосування.

Ключові слова: ісламська політика, політичний іслам, ісламський фундаменталізм, радикалізм, неурядові релігійно-політичні організації, «Аль-Каїда».

The paper researches the terminological aspects of political Islam. The author reviews the most important concepts which describe numerous Islamic ideologies such as «islamism», «integrism», «vakhabism», «fundamentalism», «radical Islam», «Moslem terrorism» etc. The content of these concepts is clarified, the limits of their using are exposed.

Keywords: Islamic policy, political Islam, Islamic fundamentalism, radicalism, non-state religious and political organizations, «Al-Kaida».

Останні десятиліття поставили перед політичною наукою нове, незвичне, важке, але дуже важливе завдання – всебічний аналіз ісламського фактору у світовій та регіональній політиці. У XXI ст. іслам справляє помітний вплив на політичні, військово-політичні, економічні та етнічно-міграційні процеси. В зв'язку з